

# Wegbereider tot componen

## Guillaume Dufay (1397-1474): de meest invloedrijke

Ieder jaar staat de kalender er vol mee: jubilerende componisten. In 2024 zijn dat o.a. Mathias Weckmann (ca. 1616-1674), Claude Balbastre (1724-1799) en Anton Bruckner (1824-1896). Echter, de oudste componist in deze rij is ongetwijfeld Guillaume Dufay, want zijn overlijden vond 550 jaar geleden plaats. Aan deze uit Brabant afkomstige componist is deze bijdrage gewijd.

---

Jeroen de Haan



Guillaume Dufay (l) met orgel en Gilles Binchois met harp. Miniatuur in *Champion des Dames* van Martin de Franc, 1451.

Dit artikel opent met een korte beschrijving van het hertogdom Bourgondië en de importantie van dit huis voor de muziek, gevolgd door een levensbeschrijving van Dufay. Ik licht uit zijn oeuvre drie composities die tot de bekendere werken behoren, waarbij ik ook de vraag stel hoe bekend deze componist eigenlijk is. Door bij deze componist stil te staan is er geen ontkomen aan om tenslotte een beschrijving van de fauxbourdon-stijl op te nemen, een stijl waarmee een nieuwe klank ontstond.

### Het hertogdom Bourgondië

Het hertogdom Bourgondië vormde vanaf de tiende tot aan het einde van de vijftiende eeuw een in hoge mate zelfstandig gebied binnen het Koninkrijk Frankrijk. Dit hertogdom bereikte zijn hoogtepunt in het midden van de vijftiende eeuw en werd enkele decennia later ingelijfd door de koning van

Frankrijk. In de periode 1429-1473, ten tijde van Filips de Goede, werd o.a. Brabant verworven.

Het Brabant van de vijftiende eeuw omvatte het grondgebied van enerzijds de drie huidige Belgische provincies Vlaams-Brabant, Waals-Brabant, Antwerpen plus het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, en ook het overgrote deel van de Nederlandse provincie Noord-Brabant zoals we dat vandaag de dag kennen. Dit geheel viel toe aan hertogdom Brabant.

### Rol van muziek

Rond 1400 verschenen er in heel Europa kwalitatief goede en ruim bezette *capella's*. Men wedijverde om de diensten van voortreffelijke componisten en zangers. In 1475 stelde de Vlaamse componist en muziektheoreticus Johannes Tinctoris (1435-1511) in zijn *Proportionale musices* dat de vooruitzichten op eer en rijkdom zo stimulerend werkten dat de

# eren 'in akkoorden'

## drijke componist uit zijn tijd

muziek in die dagen veel weg had van een nieuwe kunst. Een kunst die 'aangewakkerd werd door de Engelsen onder leiding van John Dunstable (ca. 1390-1453) en tegelijkertijd door Guillaume Dufay en Gilles Binchois (ca. 1400-1460)'. De link naar de Engelse componist Dunstable ligt bij de hertog van Bedford, John of Lancaster, van wie wordt aangenomen dat Dunstable daar aan het hof verbonden was. Vanuit die verwantschap kan Dunstable enige tijd in Frankrijk hebben verbleven, waar John tussen 1423 en 1429 regent was van Frankrijk en vervolgens, tot aan zijn dood in 1435, gouverneur van Normandië.

De hertogen van Bourgondië onderhielden een kapel die bestond uit componisten, zangers en instrumentisten. Deze musici verzorgde onder andere de muziek tijdens de kerkdiensten. Als aanvulling op de kapel onderhield de hertog ook een groep van onder andere trompettisten, schalmespelers, harpisten en organisten. Na het overlijden van Filips de Goede, in 1404, waren er achtentwintig musici verbonden aan de Bourgondische kapel.

Omdat de kapel en de muziek een deel van het visitekaartje uitmaakten, kon het niet anders dan dat de stijl en uitstraling internationaal diende te zijn. Daarmee was het ook een verzamelpunt van talrijke belangrijke musici.

Onder dit Bourgondische hertogdom en in deze tijd leefde en werkte Guillaume Dufay. Overigens, wanneer Dufay ter wereld komt, behoort de Franssprekende provincie Henegouwen nog tot het Duitse vorstendom Wittelsbach.

### Een biografie

Guillaume Dufay werd als zoon van een priester geboren op vermoedelijk 5 augustus 1397. Zijn geboortegrond was waarschijnlijk in de buurt van de plaats Beersel, dicht bij Brussel. Omdat deze priester Guillaume uiteraard niet als wettige zoon kon erkennen, droeg het kind de naam van zijn moeder, Du Fayt.

Op jonge leeftijd verhuisde hij samen met zijn moeder naar Kamerijk (Cambrai), vermoedelijk omdat een neef van Dufay's moeder daar kanunnik was. In Kamerijk dook zijn



Fragment van een van Dufay's 14 chansons: *He compagnons resveles*, in een manuscript zonder titel. Mus.ms 3224 (Bayerische Staatsbibliothek München).

naam in 1409 voor het eerst op in een lijst van koorknappen van de kathedraal. Hij zou er tot 1412 blijven zingen. Het lijkt erop dat hij op jonge leeftijd al reisde, want vermoede-

delijk is Dufay op het Concilie van Konstanz (1414-1418) in contact gekomen met de Italiaan Carlo Malatesta. Deze was lid van het machtige Huis Malatesta en landheer van Rimini, Fano, Cesena en Pesaro.

In de jaren 1417-1420 verbleef Dufay wederom in Kamerijk en aansluitend vond hij zijn eerste betrekking in Italië, waar hij van 1420-1423 werkte aan hof van de Malatesta's in Rimini en Pesaro. Na een korte terugkeer in Frankrijk vertrok Dufay opnieuw naar Italië om er via Bologna naar Rome te trekken. Hier werd hij in 1428 lid van de pauselijke kapel.

In 1434 onderbrak Dufay zijn verblijf in Rome om aanwezig te kunnen zijn bij het huwelijk van Louis van Savoye en Anne de Lusignan, de toekomstige hertog en hertogin van het hertogdom Savoye. Dufay stond tijdens dit huwelijksfeest aan het hoofd van de hofkapel. Vervolgens werkte hij twee jaar voor deze hertog, wiens gezag niet beperkt bleef tot de Frans provincie Savoye, maar zich ook uitstreckte over het noordwesten van Italië en het westen van Zwitserland.

Hierna keerde hij terug in het pauselijke koor in Rome. Het pontificaat van Paus Eugenius IV verliep echter niet zonder problemen en juist op het moment dat Dufay zich weer bij zijn collega's wilde voegen, was het gezelschap inmiddels naar Florence uitgeweken.

In 1437 verliet Dufay de pauselijke kapel andermaal en haalde hij de banden met hof van Savoye weer aan. In 1452 staat hij op de loonlijst van de hertog van Savoye waar hij tot ongeveer 1458 kapelmeester bleef. Verondersteld wordt, dat Dufay gedurende deze periode aan de universiteit van Turijn de graad van *bachelier* (de Middeleeuwse term om de laagste academische graad aan te duiden) in het canoniek recht behaalde.

Het grootste deel van de tweede helft van zijn leven bracht Dufay door te Chambéry en Kamerijk, om tenslotte in laatstgenoemde plaats in 1458 definitief terug te keren.

Vanwege zijn lange staat van dienst in zowel Italië als aan het hof van Savoye, had Dufay veel kennis en ervaring opgedaan waardoor hij een belangrijke invloed kon uitoefenen op de muzikale activiteiten van de Kamerijkse kathedraal. Het is ongetwijfeld aan deze grote faam te danken dat hij een eretitel ontving van de hertog van Bourgondië, Filips de Goede. Documenten met betrekking tot Dufay spreken over *capellanus* en 'cantor van de hertog'. In Kamerijk ontmoette Dufay de eerdergenoemde componist en muziektheoreticus Tinctoris, die daar in 1459 en 1460 werkzaam was.

Als geestelijke ontving Dufay vanaf 1434 een *prebende* (het jaarlijkse inkomen van een geestelijke) van de Sint-Donaas in Brugge, op 3 september 1436 volgde zijn benoeming tot kanunnik (zonder residentieplicht) in Kamerijk, en in 1446

werd hij kanunnik aan de Sint-Waltrudis (Sainte-Waudru) in Bergen (Mons).

De laatste twee jaar van zijn leven had Dufay een slechte gezondheid. Twee weken voor zijn dood werd hij ernstig ziek en op zondag 27 november 1474 overleed hij.

In zijn testament had de componist laten vastleggen dat aan zijn sterfbed de hymne *Magno salutis gaudio* en zijn vierstemmige *Ave regina celorum* gezongen moesten worden, hetgeen uiteindelijk niet gerealiseerd kon worden. Beide gezangen werden, tezamen met Dufay's eigen driestemmige requiem, de dag na zijn overlijden gezongen. Immers, wie het zich in de middeleeuwen kon veroorloven zorgde voor een requiem om zodoende de ziel zo snel mogelijk door het vagevuur naar de hemel te geleiden.

## Dufay's oeuvre

Het totale oeuvre van Dufay omvat circa tweehonderd composities. Het is groter en veelzijdiger dan van welke componist ook die vóór hem leefde. De motetvorm is het meest vertegenwoordigd met zo'n tachtig motetten. Dan volgen zo'n zestig à zeventig liederen met Franse teksten. Vervolgens ongeveer veertig misdelen, een handvol Italiaanse liederen en een aantal missen.<sup>1</sup> De bekendste mis van zijn hand is *L'homme armé*.

De motetten kunnen in twee groepen verdeeld worden: de ceremoniële motetten, waaronder één van zijn bekendere werken *Nuper rosarum flores*, en de liedmotetten, waaronder het 3-stemmige *Flos florum*, gebaseerd op de uit de negende eeuw afkomstige Pinksterhymne *Veni creator spiritus*.

De Franse liedteksten zijn in verschillende categorieën in te delen. De klaagzang over de val van Constantinopel (1453) maakt daar onderdeel van uit.

## *Nuper rosarum flores*

Gedurende de middeleeuwen was Florence een van de belangrijkste steden geworden, en bij een stad met zo'n positie hoorde ook een grote kathedraal. Aan het einde van de dertiende eeuw besloot het stadsbestuur dat de oude kathedraal moest worden vervangen door een kerk die de macht van Florence uitstraalde. Deze nieuwe kathedraal werd aan Maria gewijd, maar de naam *Santa Maria del Fiore* verwees ook naar de destijds gebruikelijke naam van de stad, Fiorenza. De bouw van dit ambitieuze project begon in 1296 maar kwam in verband met de dood van de architect rond 1310 alweer stil te liggen.

De bouw werd in 1349 hervat en opeenvolgende architecten zorgden ervoor dat het ontwerp verschillende keren werd aangepast en uitgebreid. In 1420 begon de Florentijnse architect Filippo Brunelleschi met de bouw van de koepel. In





*Cattedrale di Santa Maria del Fiore* oftewel de *Duomo* van Florence, gebouwd vanaf 1296 en, na diverse onderbrekingen, voltooid door Filippo Brunelleschi in 1472. Foto uit privécollectie.

1436, 140 jaar na het begin van de bouwwerkzaamheden, wijdde Paus Eugenius IV de *Santa Maria del Fiore* in, hoewel pas in 1472 met de voltooiing van de lantaarn boven op de koepel een einde aan de bouwwerkzaamheden kwam. Op dat moment was het de grootste kathedraal van Europa.

Voor deze gelegenheid gaf de paus Dufay de opdracht een ceremonieel werk te componeren. Dat was een bijzonder verzoek, want de inwijding van een kerk was een buitengewone liturgische gebeurtenis, die in de regel niet door de paus werd geleid.

Dit ceremoniële werk draagt de titel *Nuper rosarum flores ex dono pontificis*, 'De onlangs door de paus geschonken bloeiende rozen sierden deze gewijde ruimte'. Een verklaarbare titel: de stadsnaam Florence verwijst naar bloemen (*flores*) en werd in 59 voor Christus gesticht onder de naam *Florentia* (Latijn voor 'bloei'). *Rosa* is Latijn voor roos.

Deze roos werd door de paus traditioneel op zondag Laetare gezegend en overhandigd aan een heerser of een instelling als teken van bijzondere gunst. Op zondag 18 maart 1436 overhandigde de paus de gouden roos aan de Florentijnse kathedraal. Normaal gesproken bleef de ontvanger van de roos een goed bewaard geheim, dat waarschijnlijk bij een aantal leden van de Romeinse *Curie* (het bestuursorgaan van de paus) bekend moet zijn geweest: niet alleen dat de roos aan de kathedraal zou worden overhandigd, maar ook de bekendmaking dat de daaropvolgende zondag, Passiezondag, de paus de kathedraal zou inaugureren.

Men heeft ontdekt dat veel verhoudingen in de Dufay's motet *Nuper rosarum flores* corresponderen met de bouw-

kundige verhoudingen in de koepel van de Dom. Deze zijn onder meer waar te nemen in de *cantus firmus* van het motet. Het introitus van de mis wordt door twee tenoren viermaal gezongen in periodes waarvan de lengtes zich tot elkaar verhouden als 6:4:2:3, welke exact overeenkomen met de verhoudingen van de koepel van de kathedraal.

### L'homme armé

Tot ca. 1420 werden misdelen als losstaand van elkaar gecomponeerd. Een belangrijke muzikale verandering was dat men gaandeweg de polyfone zettingen van de ordinariumdelen als een muzikaal geheel ging beschouwen. In eerste instantie werden bij het componeren niet meer dan twee delen van het ordinarium in muzikaal opzicht aan elkaar gerelateerd, maar later breidde dit zich uit tot alle vijf delen. Zo'n muzikale

relatie was het eenvoudigst te construeren wanneer in alle delen hetzelfde thematisch materiaal werd gebruikt. De eerste componisten die volgens dit procédé werkten, waren van Engelse huize. Al snel werd dit overgenomen door componisten op het 'vaste land', en ook door Dufay. Beroemd is de melodie van *L'homme armé*, een verloren gegaan chanson van de componist Antoine Busnois (ca. 1430-1492). Dufay componeerde een mis waarin alle delen zijn gebaseerd op deze melodie, een zogenaamde 'tenormis'. Deze naam verwijst naar het gegeven dat de melodie in de tenorpartij ligt. Daarmee raken we ook aan de oorspronkelijke betekenis van dit woord tenor: dit komt van het Franse tenir, wat 'vasthouden' betekent. In totaal zijn zo'n dertig *L'homme armé*-missen bekend, waarbij Dufay een van de eersten was die de genoemde melodie gebruikten.

### Ave regina celorum

Toen Dufay aan het einde van zijn leven in Kamerijk werkzaam was, stelde hij een Maria-mis in die gezongen diende te worden op 5 augustus, de feestdag van Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw.<sup>2</sup> Na zijn dood zou deze mis moeten worden vervangen door een requiemmis.

Vermoedelijk heeft Dufay zijn *Missa Ave regina celorum*, gebaseerd op de gelijknamige gregoriaanse Maria-antifoon *Ave regina celorum* ('Wees gegroet koningin der hemelen'), voor dit doel gecomponeerd. In het laatste deel van de Mis, het Agnus Dei, voegt hij daar de persoonlijke smeekbede aan toe: *Miserere supplicanti Dufay* ('Ontferm u over de smekeling Dufay').

Con - di - tor al - me si - de - rum, ae - ter - nam lux cre - den - ti - um. Chris - te re - demp - tor om - ni - um ex - au - di pre - ces sup - pli - cum.

Zoals eerder genoemd, had Dufay in zijn testament laten vastleggen dat, nadat hij de laatste sacramenten zou ontvangen, acht koorzangers van de kathedraal naast zijn bed zachtjes de hymne *Magno salutis gaudio* ('De hele wereld wordt verheugd door grote heilsvreugde') zullen zingen, waarna de misdienaars, met hun meester, en twee koorzangers zijn motet *Missa Ave regina celorum* dienden te zingen. Daarbij had hij ook laten opnemen 'als daarvoor tijd genoeg zou zijn'. Die tijd bleek er niet te zijn waardoor, zoals gezegd, beide werken tezamen met Dufay's eigen driestemmige requiemmis, de dag na zijn overlijden gezongen werden.

Deze *Missa Ave regina celorum* schonk hij aan Karel de Stoute, zoon van Filips de Goede, die sinds 1467 hertog was van o.a. Brabant. Na Dufay's dood verspreidde de bekendheid van deze mis zich in grote mate, zodat zij in diverse handschriften in Rome, Ferrara en Polen werd gekopieerd.

### De fauxbourdon

In de Bourgondische stijl, een van internationale allure, kwam het gebruik van tertsen en sexten in zwang. Dat maakte dat de muziek op drieklanken kwam te berusten. Dat was nieuw voor die tijd. Tot Dufay was Guillaume de Machaut (ca. 1302-1377) de bekendste componist. Zonder in detail te treden kan gesteld worden dat de muziek een eeuw

eerder nog niet gebaseerd was op drieklanken. Met de *fauxbourdon* kwam hier langzaam en zeker verandering in.

De *fauxbourdon* kwam in eerste instantie tot ontwikkeling in de Engelse muziek, waarbij Dunstable de belangrijkste was die composities in deze stijl voortbracht. De Engelse muziek verschilde in de veertiende eeuw zeer met die van het continent. De Engelse muziek was al minder modaal georiënteerd en neigde meer naar een volle, homofone textuur. Men gebruikte de tertsen en sexten veel vrijer dan op het vasteland.

De *fauxbourdon* is strikt genomen een tweestemmige compositie die zich voortbeweegt in parallelle sexten, afgewisseld met octaven. Tijdens de uitvoering werd een ongeschreven derde partij toegevoegd die zich een kwart onder de bovenstem


voegde. Vandaag de dag zouden we spreken van een drieklank in een kwart-sextligging.

De Franse naam *fauxbourdon* betekent 'valse bas', omdat de drieklanken in een omkering onder de melodie gebruikt worden. Deze omkering maakt dat de bas niet de grondtoon van de drieklank is en destijds als 'valse bas' werd bestempeld.

Hierboven is de driestemmige compositie *Conditio alme siderum* van Dufay afgebeeld. Daarin is goed te zien dat, met uitzondering van de slotnoten, er steeds sprake is van een drieklank in een kwart-sextligging, al dan niet met enige ritmische 'verschuivingen'.

### Tenslotte

Met de *fauxbourdon* ontstond een nieuwe klank. Alhoewel oudere compositietechnieken ook nog bleven bestaan, was het duidelijk dat er een nieuwe 'trend' was ontstaan. Met deze ontwikkeling dacht men niet louter en alleen meer in horizontale lijnen, maar kreeg men ook aandacht voor de verticale samenklank.

De muziek die door de componisten van het Bourgondische hof geschreven werd, vormde een overgang van de stijl van de late middeleeuwen naar die van de renaissance. Guillaume Dufay was één van die componisten, en wel de meest invloedrijke. 

#### Bronnen:

- Willem Elders: *Componisten van de Lage landen*. Houten 1985
- Louis Peter Grijp (hoofddred.): *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*. Amsterdam 2002
- Alejandro Enrique Planchart: *Guillaume Du Fay: The Life and Works*. Cambridge 2017
- Donald J. Grout & Claude V. Palisca: *Geschiedenis van de Westerse muziek*. Amsterdam 2002
- Karl H. Wörner: *Geschiedenis van de muziek*. Amsterdam 1984
- Wouter Steffelaar: *Muzikale stijlgeschiedenis*. Amsterdam 1999
- Edward de Haan: *Muziekencyclopedie* (website, inmiddels Muziekweb.nl)

<sup>1</sup>Verscheidene auteurs noemen verschillende getallen en hanteren allen een andere indeling.

<sup>2</sup>Deze feestdag baseert zich op een Mariaverschijning op 5 augustus 358, tijdens het pontificaat van Paus Liberius, waarbij er sneeuw zou zijn gevallen.